

Gustavsbergs kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Gustavsbergs kyrka

Gustavsbergs församling, Värmdö kontrakt, Stockholms stift,

Värmdö Ösby 1:3, Gustavsbergs socken, Värmdö kommun, Stockholms län, Uppland

Gustavsbergs kyrka är uppförd under åren 1904–06 efter ritningar av arkitekten Gustaf Améen (1864–1949) på uppdrag av Gustavsbergs porslinsfabriks ägare Wilhelm Odelberg. Gustaf Améen var under åren 1890–1907 medarbetare till den samtida mer kända arkitekten Isak Gustaf Clason (1856–1930). Améen arbetade också på överintendentsämbetet från 1902, Stockholms stads byggnadskontor 1907–1918, fastighetskontorets husbyggnadsavdelning 1920–29 och var arbetschef för restaureringen av Drottningholms slott 1907–1912 där han var förordnad slottsarkitekt fram till 1922. Till hans verk hör bl a posthuset i Helsingborg 1904, landsarkivet i Göteborg och Vasa real i Stockholm 1926. Till hans sakrala arkitektur kan nämnas Örnsköldsviks kyrka 1908–10, S:t Görans kyrka 1908–10 och Idre kyrka 1913–14. I Gustavsbergs kyrka har arkitekten inspirerats av äldre epokers arkitektur och kyrkan bär drag av **nygotik** och medeltida **baltisk tegelgotik**, men också av **jugend**, byggnadstidens arkitekturstil.

Gustavsbergs kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Samhället Gustavsberg har sina rötter i den förhistoriska gården Farsta, vilket avspeglar sig i gravfältet väster om fabriksområdet. Farsta omtalas redan under medeltiden och blev säteri under 1640-talet under Gustav Oxenstierna

som byggde upp herresätet Farsta och anlade ett tegelbruk. Det är grevinnan Maria Sofia de la Gardie, änka efter Gustav Oxenstierna, som efter makens död 1648 hedrar hans minne genom att ändra namnet på Farsta till Gustavsberg. I namnet spåras såväl förnamnet Gustav som godsets placering på ett berg. 1821 köptes Farsta av grosshandlaren Johan Herman Öhman som grundade porslinsfabriken 1827.

Namnet Farsta och Gustavsberg används omväxlande fram till 1800-talets början, då egendomen delades. Säteriet behöll namnet Farsta medan fabriksområdet benämndes Gustavsberg.

Under 1800-talet och 1900-talets första årtienden var familjerna Godenius och Odelberg de styrande i porslinsfabriken. Under deras ledning upplevde fabriken ett expansivt skede. Styret var patriarkaliskt, som seden var i 1800-talets bruksamhällen. Man ordnade bostäder, affär och skola för brukets anställda. Då vägen var lång till Värmdö kyrka anställdes en brukspredikant och en gudstjänstlokal anordnades på fabriksområdet. 1883 avsatte bruket medel till ett kapell som uppfördes norr om Farstaviken. Redan efter 20 år fanns behov av en ny och större kyrka. Dåvarande bruksägaren Wilhelm Odelberg införskaffade ritningar från England, men dessa ogillades delvis och uppdraget att rita kyrkan gick istället till arkitekten Gustaf Améen. Gustavsbergs kyrka byggdes i brukets regi och uppfördes på en höjd vid Farstavikens

inre, där några av porslinsfabrikens kaserner låg. Placeringen var väl övertänkt – kyrkan skulle ligga ”mitt i byn” och ta sig bra ut när man kom med båten i Farstasundet. Kyrkan och församlingen har fått sitt namn efter Gustavsbergs porslinsfabrik.

Ursprungligen var Gustavsberg en del av Värmdö församling och tillhörde tillsammans med Ingarö och Boo församlingar Värmdö pastorat. Socknen avsåndrades från Värmdö 1902 och bildade Gustavsbergs pastorat, med Ingarö och Boo som annex. Boo bildade eget pastorat 1923. Gustavsberg och Ingarö är självständiga församlingar i Gustavsberg och Ingarö pastorat och tillhör Värmdö kontrakt i Stockholms stift.

BESKRIVNING

Omgivningen

Gustavsbergs samhälle har växt fram kring porslinsfabriken vid Farstaviken. Under 1800- och 1900-talet byggdes Gustavsberg upp till ett noga organiserat brukssamhälle såväl vad gäller arbete och socialt liv som den än idag bevarade bostads- och fabriksbebyggelsen. Under 1900-talet har Gustavsberg vuxit till ett modernt samhälle med centrumbebyggelse. Den gamla porslinsfabriken används som ett centrum för konst och design med museum, verkstäder, ateljéer, gallerier, butiker och restauranger.

Kyrkomiljön

Kyrkan ligger på en gräsbevuxen höjd, intill Farstavikens inre strand, centralt i samhället. Väl synlig från infartsvägarna är den ett landmärke i brukssamhället Gustavsberg.

Kyrkotomten har karaktären av en stadspark

med bl a större ekar. Tomten omgärdas i huvudsak av en fogad gråstensmur omgiven av lokala stadsgator med asfalterade trottoarer. Mot gatan i söder avgränsas kyrkotomten till en del av låga granitstolpar med järnkätting.

Över gatan, norr om kyrkan, ligger den s k Kyrkettan, församlingshem och pastorsexpedition. Kyrkettan inryms i ett tegelhus uppfört 1889 av **chamottetegel** lika kyrkan med en tillbyggnad från 1963.

Kyrkobyggnaden

Då bruksägarens engelska ritningar till en ny kyrka ogillades, gick uppdraget att rita kyrkan till den i Stockholm relativt flitigt anlidade arkitekten Gustaf Améen, vilken redan hade inarbetade kontakter med brukssamhället.

Améen, som började projektera kyrkan 1904, har troligen utgått ifrån det engelska förslaget med tanke på tornets sidoställda placering, lika Engelska kyrkan i Stockholm, och som är ett engelskt drag. Likaså utformningen med den **nygotiska** 1800-talsstilen kan vara taget från det engelska ritningsunderlaget. Den något omoderna arkitekturen kan också sägas spegla den traditionalism som präglade dåtida brukssamhällen. Tidens **jugendstil** avspeglade sig i huvudsak i inredningen, som till stora delar avlägsnats.

Exteriör

Gustavsbergs kyrka har ett rektangulärt **långhus** och ett lägre, smalare och rakt avslutat **kor**. **Vapenhuset** med kyrkans huvudportal i västgaveln utgörs av svagt, ur västgaveln utskjutande murparti. **Sakristian** är vidbyggd i söder och på den reser sig det höga klocktornet.

Exteriör från öst.

Exteriör från nordväst.

Kyrkan är uppförd av murtegel med gult fasadtegel, s k **chamottetegel**, framställt vid porslinsfabriken. Teglet är lagt i s k **kryssförband** med mönstermurningar som profilerad **takgesims**, **sågsrift** och **blinderingar**. Fasaderna är försedda med **strävpelare** och är rikt dekorerade med grönglaserade tegelskift och mönster. Södra och norra fasaderna har grönglaserade tegelkors med inmurade flaskbottnar. Enligt traditionen har porslinsfabrikens engelske verkmästare Barlow bidragit med dekorationen. Fönstren är spetsbågiga med mönstermurade omfattningar och har järnkarmar och småspröjsade, blyinfattade glas.

Kyrkan täcks av **sadeltak** lagt med svartglaserat tegel, tillverkat av samma material som fasadteglet. Även **strävpelarna** och fönsterbänkarna är täckta med svartglaserat tegel. På taknocken i öst och väst sitter förgyllda ringkors. Tornets spira är klädd med kopparplåt.

Tornet har grönglaserade urtavlor åt alla håll och spetsbågiga ljudöppningar. Tornspiran har små ljudöppningar vid takbrytningen igenom vilka två mindre klockor hörs då de klämtar tiden. Årtalet 1906 är markerat i smidesjärn på tornets västfasad.

Huvudportalens **tympanonfält** har medeltida förebild med grönt tegel som ramar in ett

änglahuvud med vingar och rosor i flerfärgad keramik. Kyrkporten är **stickbågig** och klädd med pärlspontpanel med rikt utformade smidesbeslag. Ingångar finns även till tornet, till **långhuset** i nordöst, igensatt på insidan, samt under **koret** i **suterräng** i söder.

Interiör

Kyrkorummet är enskeppigt med ett lägre **absidliknande kor** som har ett putsat kryssvalv. **Långhusets** tak är täckt med ett brunmålat treklöverformat trätunnvalv, en medeltida taktyp. Väggar och korets valv är vitputsade med tresprångig **takgesims** och profilerade takkonsoiler.

Den ursprungliga interiören har förenklats vid två större renoveringar under 1900-talet. Framförallt 1942 års renovering under ledning av arkitekt Erik Fant medförde en förenkling av kyrkorummets utsmyckning i **funktionalismens** anda då det mesta av **jugenddekoren** togs bort. Kyrkorummets **jugendinspirerade** kalkmålningar och grönglaserade tegelbröstning kalkades över. Vidare murades **korets** runda fönster igen, liksom västgavelns trefönstergrupp samt herrskapsläktaren i södra **långhusväggen**.

Kyrkorummet åt öst.

Altartavlan. © EINAR FORSETH/BUS 2008

Koret försågs vid 1940-talets renovering med en ny altartavla utförd av konstnären Einar Forseth (1892–1988). **Altarringen** nyttillverkades med geometriska mönster som återkommer i läktarbarriären från samma tid. Det murade altaret härrör från 1970-talets restaurering.

Av kyrkans ursprungliga inredning återstår bänkar och predikstolen som har **jugendprägel**. De främre bänkraderna togs bort vid 1970-talets restaurering då ett större podium utfördes i **långhusets** främre del. Läktarunderbyggnaderna som rymmer förråd och brudkammare härrör från samma renovering. Då återställdes den fasta inredningens ursprungliga grönlaserade färgsättning.

Bevarade från byggnadstiden är kyrkorummets järnsmideskronor med tydligt redovisade glödlampor, elektriciteten var modern och skulle inte döljas. Till kyrkorummets ursprungliga utsmyckning hör den dopnisch, som låg under herrskapsläktaren. Nischen är utsmyckad med en keramikrelief i slingrande **jugendstil** föreställande den vita madonnaliljan och en duva med gyllene gloria. Nischbänken är utförd av polerad kolmårdsmarmor med snäckor i relief.

Golvet i kyrkorummet är utfört av kalkstens-

Kyrkorummet åt väst.

plattor, i podiet kompletterat under 1970-talet. Bänkkvarteren har lackade trägolv.

Orgelläktaren utvidgades 1942. Då tillkom den nuvarande läktarbarriären med geometriska listornament, lika **altarringen**. Orgeln är byggd 1979 av Åkerman & Lund och har 31 stämmor. Orgelfasaden är ritad av arkitekten Ulf Oldaeus samma år. Orgelläktarens golvmaterial består av ett brunt skivmaterial.

Övriga inventarier

Till kyrkans ursprungliga inventarier av stort intresse hör dopnischens dopskål. Den är tillverkad vid porslinsfabriken av grönglaserad ke-

ramik efter konstnären H Neyd, daterad år 1904. Till de inventarier som är tillverkade vid porslinsfabriken hör också ett antal porslinsljusstakar. Från byggnadstiden härstammar kyrktornets klockor som samtliga är tillverkade av KG Bergholz i Stockholm 1905–06.

Till kyrkans övriga inventarier hör ett triumfkrucifix utfört av konservator Alfred Nilsson 1943. Förebilden är ett 1300-tals krucifix från Skönberga kyrka i Östergötland. Den nuvarande dopfunten i kryssharnad granit är från 1957. Bevarad från samhällets tidigare träkapell är en oljemålning från 1700-talet som framställer Kristus och den samaritiska kvinnan. Den hänger framför den igenmurade herrskapsläktaren. Till kyrkorummets senare tillskott hör det textila konstverket Regnbågen upphängt i treklövervalvet. Verket är utfört av konstnären Kazuko Tamura och sattes upp till kulturhuvudstadsåret 1998.

KULTURHISTORISK KARAKTERISERING OCH BEDÖMNING

Kyrkan är en självklar del av ett självförsörjande brukssamhälle och är en symbol för de framgångar som porslinsfabriken upplevde vid sekelskiftet 1900, med en omfattande utbyggnad av fabrik och samhälle som följd.

Kyrkan uppfördes på initiativ av brukets ägare Odelberg och med en herrskapsläktare för hans familj. Vid uppförandet av kyrkan använde man sig av ortens material, tekniker och hantverkare. Gustavsbergs porslinsfabrik återspeglas i fasadernas material, den dekorativa utsmyckningen och i inventarier. Kyrkans starka koppling till Gustavsberg som ett brukssamhälle med porslinsstillverkning har ett lokalhistoriskt värde.

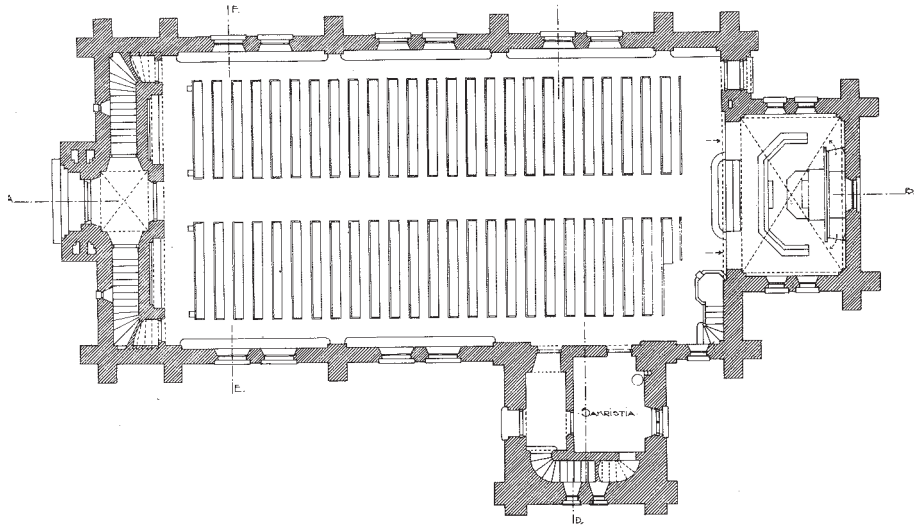
De lokala materialinslagen i fasaderna är hållna inom ramen för kyrkans arkitektur.

Kyrkans exteriör, med engelska influenser och drag av **nygotik** och medeltida **baltisk tegelgotik**, är oförändrad sedan byggnadstiden och har stora arkitektoniska värden.

Inredningen har sekelskifteskaraktär med sin grönlaserade bänkinredning, predikstol, dörrar och trätunnvalv i **jugend**. Interiören har förenklats, både vid 1942 års och 1972 års renoveringar, då inredningsdetaljer och bemålning tagits bort.

Att tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har som en del i bruksamhällets utbyggnad ett stort samhälls- och lokalhistoriskt värde
- kyrkans arkitektur är exteriört mycket välbevarad sedan byggnadstiden
- byggnaden är uppförd med lokala material från ortens porslinsfabrik vilket har stora arkitektoniska och lokalhistoriska värden
- kyrkorummets trätunnvalv och **korets absid**-liknande form med kryssvalv och sidostycken vid **kortrappan** utgör viktiga delar av rummets ursprungliga karaktär
- kyrkans ursprungliga fasta inredning som består av bänkinredning, predikstol, dörrar och dopnisch utgör viktiga delar av kyrkorummets bevarade **jugend**inredning
- de av kyrkans inventarier som kommer från Gustavsbergs porslinsfabrik har stark koppling till samhället och hör till kyrkans ursprungliga föremål
- kyrkorummets järnsmideskronor hör till kyrkans ursprungliga utsmyckning.

ORIENTERINGSPLANER

Plan över kyrkan ur Karlsson, Ann Mari, Upplands kyrkor – 201,
Gustavsbergs kyrka, Katrineholm, 1987.

Situationsplan saknas.

KRONOLOGI

Årtal	Händelse	Källa
1904–1906	Nybyggnad efter ritningar av Arkitekt Gustaf Améen (1864-1949). Grönt dekortegel komponerat av mästare Barlow. Orgeln byggs av firman Setterqvist & Son i Örebro. Orgelfasaden ritas av Agi Lindegren.	RAÄ. Karlsson 1987
1905	Storklocka och lillklocka gjutna av K G Bergholtz i Stockholm levereras. Tornspirans två mindre klockor för tidklämtning gjutna av K G Bergholtz levereras.	Karlsson 1987
1907	Kyrkan invigs av ärkebiskop J A Ekman första söndagen i Advent 1907.	dito
1933	Fasad- och takrenovering under ledning av arkitekt Martin Hedmark. Spiran förses med ny kopparplåt.	ATA
1940	Nytt tegelgolv läggs in i sakristian.	dito
1942	Renovering under ledning av arkitekt Erik Fant. Altaruppsatsen ändras. Ny altarring . Korfönstret sätts igen. Västfönstren sätts igen. Dörr i långhusets östra sida sätts igen invändigt. Väggmålningar överkalkas. Färgen på träinredningen byts från grönt till brunt. Nya lampor anskaffas. Nya vägglampetter och korbeslysning . Nya innerfönster. Orgelläktaren utvidgas och förses med ny läktarbarriär. Orgeln repareras och förses med nytt spelbord. Orgelverket utökas från 12 stämmor till 18. Ombyggnaden utförs av Åkerman & Lund Orgelbyggeri. Orgelfasaden flyttas fram. Herrskapsläktaren sätts igen. Nytt värmesystem installeras. Kyrkan återinvigs efter renoveringen den 20 december 1942 av biskop Manfred Björkquist.	Karlsson 1987. ATA. SLM
1943	Triumfkrucifix utfört av konservator Alfred Nilsson skänks av Gustavsbergs kyrkliga arbetskrets.	Karlsson 1987
1943–1944	Ny altarmålning utförs av konstnären Einar Forseth. Den framställer Kristus och symboler för de åtta saligheterna i Bergspredikan. Ramen utformas av Erik Fant.	Karlsson 1987. ATA
1957	Dopfunt av sten fås i gåva.	Karlsson 1987
1972	Renovering under ledning av arkitekt Malte Håkansson. Kor trappan ändras och ett större podium ställs i ordning. De främsta bänkraderna tas bort, golvet vid borttagna bänkar läggs med kalksten. Golv i bänkkvarter slipas och fernissas. Nytt altare av sten. Snickeriinredningen målas i den ursprungliga	Karlsson 1987. ATA. Gud i Gustavsberg 100 år

Årtal	Händelse	Källa
1972 (forts.)	gröna kulören, efter att en tid varit rödmålad. Väggar och valv omkalkas. Nybyggnad av förråd och brudkammare under orgelläktaren. Entrédörr i östgaveln muras igen på insidan.	Karlsson 1987. ATA. Gud i Gustavsberg 100 år
1975	Kororgel med 4 stämmor av Åkerman & Lund Orgelbyggeri anskaffas.	Karlsson 1987
1979	Orgel med 31 stämmor, 2 manualer och pedalverk byggs av Åkerman & Lund, Knivsta. Orgelfasaden och cymbelstjärnan (klockspelet) ritas av arkitekt Ulf Oldaeus.	dito
1982	Kyrkans ursprungliga silver stjåls. Nytt nattvardssilver köps in från Libraria.	dito
1998	Textilt konstverk, Regnbågen, av Kazuko Tamura sätts upp till kulturhuvudstadsåret.	Gud i Gustavsberg 100 år

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvariska-topografiska arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SLM Stockholms läns museum, arkivet

Arvidsson, Edla Sofia, *Människor och hus i Gustavsberg*, Uddevalla 1990

Brandel, Sven, Johanson, Erik O, Roosval, Johnny m fl, *Sveriges kyrkor*, Kyrkor i Värmdö Skeppslag, Stockholm 1949

Gud i Gustavsberg 100 år, Gustavsbergs församling 1902–2002, Birgit Wahrenberg, redaktör, Oskarshamn 2002

Nilsson, Christina och Westerberg, Ove, *Kyrkguiden. Uägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 1995

Karlsson, Ann Mari, *Upplands kyrkor – 201*, Gustavsbergs kyrka, Katrineholm 1987